

Főkapitányi jogkörét követi megbízatása alatt is megtartva – miáltal egyes kérdésekben függetleníthette is magát küldőtől – háromszor volt törvényhatósága országgyűlési követe.

A kerületi képviselői rendszer problémái az 1830-as évek második felétől sorozatos mozgalmakhoz vezettek. Különösen fontos volt e tekintetben a jászkun tagosítások megindulása, minek eredményeként számottevő tömegek kívántak élni képviselői jogaikkal. Ezek korlátozása nyomán a helyi mozgalmak mindinkább a közigazgatás privilegialis elvek alapján történő átszervezése igényében (az 1790 óta húzódó rendszeres bizottsági munkálatokban szereplő kerületi „coordinatio”, vagy „belrendezés”) egységesültek, mit az 1843-as követi utasítások közé is felvettek. Szluha az utasítások ellenére a diétán nyíltan a „belrendezés” ellen lépett fel, ami a Jászkun Kerületben óriási felháborodást váltott ki. A nyár folyamán a Jászkunság mindhárom kerületében a belrendezést támogató mozgalmak szerveződtek, s az országgyűléshez is petíciók juttattak el ennek érdekében. Szluha a megmozdulásokat önkényesen néplázításnak minősítve a tisztviselői kar segítségével 1844 végére sikerrel letörte ugyan, de durva módszerei, nyilvánvaló jogsértései miatt saját és törvényhatósága nevét is országosan hírhedtté tette. A kerületi közgyűlés – tartva a nádorral való konfrontációtól – Szluhát a követi utasítások megszegése miatt felelősségre vonni nem merte, s intézkedéseit utólag jóváhagyta.

A botrányos események József nádort is elgondolkodtatták. 1845-ben a jászkun redempció centenáriuma, majd a főherceg ötven éves nádori jubileuma közelgett, a közhangulat azonban koránt sem volt ünnepi. Ezért József nádor az 1845 májusi redempciós ünnepekre eltörölte a kerületi tisztikar – közös teherviselést sértő – adómentességét, s a petíciós mozgalmak vezetőinek büntetését is mérsékelte. Ezek az intézkedések helyreállították a nádori tekintélyt, s végső soron Szluha helyzetét erősítették meg. A főkapitány az 1847/48-as országgyűlésen újra szabotálta a kerületi belrendezést, sőt a törvényhatóság tájékoztatását is elhanyagolta. E sajátos helyzetben a kibontakozás lehetőségét végül 1848. március 15-e teremtette meg.

A Szluha-éra 12 éve kétségekívül bebizonyította, a hagyományos jászkun provincializmus, az úrbéres jobbgátsággal való sorsközösség elutasítása (a nemességhez való jogi felzárkózás) már nem járható út. Kétségtelen ugyan, hogy 1848-ig a kerületi társadalmi és politikai mozgalmak mindenkor, kizárólag a jászkun privilégiumok értelmezése körüli kérdésekben csúcsosodtak ki (s a privilegialis kereteket soha nem sértették), ám mindinkább a polgári viszonyok felé mutató elvei, s ezek érvényesítése került a viták középpontjába. A korszak végére számosan rádöbbenek: a jászkun privilégiumok demokratizmusának érvényesítése tartósan csak az országos polgári átalakulás révén biztosítható.

Bagi Gábor

Város a háttérben

Karcag 1848–49-ben

A Jászkun Kerületnek (Jászság, Nagy-kunság, Kiskunság) az 1745. évi redempció jó száz évvel korábban megteremtette azokat a lehetőségeket, amelyeket az ország parasztságának az 1847/48. évi áprilisi törvények hoznak majd el.¹ A forradalom és szabadságharc igazi vívmányai tehát itt nem bírtak jelentőséggel, de a sajátos belső társadalmi–gazdasági fejlődés jegeit viselő kerületek, maguk is számos belső, részben sajátos fejlődésük eredményezte,

¹ Mária Terézia 1745. május 6-án aláírt oklevele lehetővé tette, hogy a kerületek lakói 580 ezer rajnai forint lefizetése és 1000 lovaskatona kiállítására és felszerelésére után megváltás magukat (redempció) a Pesti Invalidus Ház földesúri hatósága alól, visszanyerjék korábban elvesztett kiváltságaikat. A redempcióval megváltott földek, örökös használatra a megváltás összegét befizető lakosok tulajdonába mentek át, azzal szabadon rendelkezettek. 1745-től a kerületben megszűntek az úrbéri terhek, a lakosok tisztségviselőiket, vezetőiket és papjaikat maguk választhatták, mentesültek a rév- és vámonkon a harmincadfizetés alól, a törvény előtt egyenlőek voltak (legfőbb bírójuk a Magyar Királyság mindenkori nádora), vármegyés helyeken bárkit bíróság elé idézhettek, de felettük csak az említett nádori hatóság bírálható. Köteleességeik közé tartozott az állami hadiadó fizetése, az átvonuló katonaság szállásolása, fuvarozása, élelmezése (kvártély, forspont, porció), az országos nemesi felkérésekben való részvétel, ezen felül alkalomszerűen só- vagy gabonaszállítás az állam részére.

részben az országos viszonyok okozta problémával küszködtek. A reformkori országgyűléseken 1830–1834 között jelentkező kerületbeli, liberális–reformerek elképzelések mellett kiálló képviselőket és a kerületi szinten gyűlekező mozgalmakat hamarosan leszerelte a konzervatív politikai vezetés, amely az 1840-es évek végére egyre inkább rátelepedett a törvényhatóság hivatali szervezetére és fórumaira. Az 1848. márciusi események tehát elsősorban ez ellen mozdították meg a Jászkunságot, amelynek központjában, Jászberényben, 1848. március 24-én, népgyűlésen fogadták el a pesti 12 pontot, kiegészítve a saját, a kerületekre szabott követeléseikkel. A jászberényi tizenkét pontban a nemzeti őrsereg megalkatását, bírósági- és (a bszervezeti reform megvalósulásáig) választási reformot, a kerületi és községi gazdálkodás felcserélését a haszonbéri rendszerre, a községi fogatok eltörlését, „Jász–Kun Polgár Elnök” azonnali kinevezését, az országgyűlési követek visszahívását, a közérdekű tárgyak (közgyűlést megelőző) községi megvitatását, ismertetését, a közlekedés javítását és a vízsabályozás feletti rendeleteket, kerületi pénzügyintézet felállítását, valamint az ipart és a kereskedést akadályozó kerületbeli rendelkezések megszüntetését követelték. Mindez nem alapvető átalakítás, mindenekelőtt a konzervatív politikai vezetés eltávolítását, néhány, a községeket sértő rendelkezésének eltörlését, illetve ezen célok eléréséhez szükséges más változtatást (pl. választási reform, a jászkun főkapitányi tisztséget megszüntető ugyancsak „Jász–Kun Polgár Elnök” kinevezése) jelent, a három legutolsó pedig a reformkor gazdasági elképzeléseinek megvalósítására tesz javaslatot.

A három kerület természetesen önállóan is hozzájárult a követelések kisebb–nagyobb kiegészítéséhez, de a lényegen nem változtatott. A Nagykunság március 28-i, Kisújszállásra meghirdetett gyűlésén megfogalmazott tizenkét pontja az országos követelések helyeslése mellett, egy sor protokollal jellegű határozatot tartalmaz (köszönet és üdvözlés, örvendező levél, üdvözlő felirat, hála és köszönet nyilvánítása a nádornak, elismerő ajándék Kossuthnak), a többi követelés szinte azonos a jászberényivel. Ezek zöme csaknem azonnal megvalósult: április elején megszabadultak a nádori főkapitánytól (helyét április 22-én Szemere Bertalan belügyminiszter kinevezése után Szentkirályi Mór foglalta el), valamint visszahívták az országgyűlési képviselőket (egyikük a főkapitány volt) és közmegelegedésre új, liberális szemléletű politikusok: Illéssy János, nagykun kapitány és Balajthy Vendel táblabíró utazhattak Pozsonyba.

Az áprilisban szentesített harmincegy törvénycikk természetesen a kerületet is érintette, de a Jászkunságról hozott XXV. tc. a részletes szabályozás elkészültéig megelegedett néhány kisebb – főként a közgyűlést szabályozó – módosítással, a kerület belső viszonyait meghatározó redemptiót pedig egyáltalán nem érintette. A nagykunsági kortársat – és közfelfogást – idézzük, ha leírjuk: „a Jászkunok a márciusi eseményekkel, nem nyertek semmit.” Ezt természetesen nem szabad forradalom–ellenességként vagy passzivitásként értelmeznünk; látni fogjuk, a kerületek az ország védelmében végig kivették a részüket.

Karcag városa 1848-ban a Jászkun Kerület részeként, a Nagykun Kerület legnépesebb települése (lakosainak száma 1830-ban 12 548 lélek) 63 ezer holdas határának egyik (nyugat-északnyugati) része, a lakosoknak örökös használatra kiadott, tanyák százaival tarkított szántó, másik része vízjárta, nádas mocsaras, elsősorban legelőként, kaszálóként hasznosított terület. A város belterülete tizenkét tizedre oszlik, azokban az 1847–1848. évi vagyoni összeírás 2790 adófizető családfőt rögzített. Az lakosokra kivetett, állami és kerületi adó összege, a Tisza-szabályozási költséggel együtt ez évben 14 809 Ft.

A település, külsejét tekintve is tipikus alföldi mezőváros, csaknem háromezer nád-, kisebb részben cseréptető házzal, legalább kétszer ennyi gazdasági épülettel. A négy nagyobb útból számtalan kisebb utca, zsákutca nyílik, sokszor szinte ázsiai külsőt kölcsönözve a településnek – kivéve a déli városrészt, amely 1834. májusában leégett, s később Illéssy nagykun kapitány – a nádor által jóváhagyott – elképzelései szerint, széles egyenes utcákkal és tágas portákkal építették újjá. Az épületek városzerte földszintesek, csak a három felekezet (református, katolikus és görög) templomai és az 1813–1818-ban épített fiúiskola emelkedik a házak fölé. Az emberek életét a mezőgazdasági munkák rendje szabja meg, változatosságot csak az évi öt országos vásár, a nagyobb ünnepek és a november eleji városi tisztviselő-választás hoz.

Az iratokat áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy az 1846-os, és a következő év is szűk esztendő volt. A rossz időjárást megsínylették a vetések, elsősorban a búza, – takarmány-növényekből elegendő termett. Nincs éhség, de a városokban gyarapodó számú koldusok „a szűkölködésnek eleven tanúi.” Ugyanazt mutatták a pénzügyi mérlegek is, amelyek szerint a Jászkun Kerület 72 000 frt hadiadóval tartozott az államnak. Ennek ellenére sem feszült hangulat, sem forrongás nem tapasztalható, amikor március 20-a táján ide is megérkezett az „Európa nagyobb részében, közelebből pedig Magyarhonban, úgy az ország gyűlésen történt dolgok, mint Pest városában történt komoly mozgalmak” híre. A forradalom teremtette új helyzetet megtárgyalandó, a hat nagykun város (Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Madaras, Kunhegyes és Kunszentmárton) küldöttei március 28-ára „Nagy Kun Nemzeti Gyűlést” hívtak össze, ott alkották meg, Illéssy János elnöklete alatt, a már említett tizenkét pontot, amelyet április 4-én Jászberényben terjesztettek a három kerület közgyűlése elé. 1848 nyara (júliusig) a kerületi határozatok, illetve a felelős magyar minisztérium utasításainak végrehajtásával telt. Még áprilisban minden településen megalakult a nemzetőrség, amelynek felfegyverzéséhez a nádor segítségét kérték, bár ő is csak annyi tanácsot adhatott, hogy lőfegyver híján mindenki magát igyekezzen felfegyverezni. Május 28-án lezajlottak az első, az áprilisi törvényekben szabályozott helyhatósági választások, amikor a korábbi tanácsnál jóval nagyobb létszámú képviselő-testület vette át a város irányítását a 29 éves ügyvéd, Varró László főbíró vezetésével. (A nyár folyamán a hagyományos presbitérium is 72 fős „egyházi választmányá” alakult át.) Az 1848. június 18-án megtartott kerületi tisztújítás és az országgyűlési képviselőválasztás során több karcagi lakos is szerephez jutott a Jászkun (Hármas) Kerület, illetve a Nagykun Kerület vezetésében. A Jászkun Kerület alkapitányi tisztségére ismételtelen a népszerű és közmegbecsülésnek örvendő karcagi birtokost, Kálmán Sándort választották, tiszttelős lett még Karcagról. Külön házi pénztárnok: Varró Sámuel ügyvéd; első alügyész Papp Mór jogász. Utóbbi az – igen csekély érdeklődéssel kísért – országgyűlési képviselőválasztáson a karcagi választókerület (Karcag, Kisújszállás, Madaras, Kunhegyes) képviselője lett. A választás és a tiszttelős-váltás a nagykun városokban mindenütt problémamentesen zajlott le, mint ahogy tulajdonképpen újat sem hozott, hiszen a vezetés ugyanazon társadalmi réteg, a redemptusok kezében maradt, csupán a személyek cserélődtek ki.

Jászkun nemzetőrök a Délvidéken

A készülődő háború szele viszonylag korán elérte a Duna–Tisza közét és a Tiszántúlt is. A délvidéki szerb lázadás miatt, Szemere Bertalan belügyminiszter már 1848. június 16-án kétezer nemzetőr kiállítását és készenlétben tartását rendelte el a Jászkun kerület vezetésének. Június 18-án a kerületi kisgyűlésen 2000 gyalog és 500 lovas nemzetőr kiállításáról, felszereléséről és tábora vonulásáról intézkedtek. Mivel a toborzás az aratási munkákat hátráltatta „ez úttal a vagyonosabbak, kik gazdaságukat tetemesebb károsodás nélkül elhagyhatják, lesznek felszólítandók.” Karcag városa 168 nemzetőrt küldött a kiskunhalasi táborba, ahonnan a csapatok Szentkirályi Móric vezetésével 1848. július 19-én Szabadkára, ezt követően pedig Verbászra vonultak. Augusztus elejétől több alkalommal összecsaptak a lázadó szerbek portyáival, augusztus 8-án a Verbászt támadó 2500 fős rác különítmény támadását verték vissza. Augusztus 13-án újabb csapatát vívtak, 19-én a Szenttamás elleni támadásban is részt vettek. A harcok során Csányi Ferenc karcagi lovas nemzetőr hősi halált halt. A délen harcoló jászkunsági nemzetőröket a tervek szerint augusztus végén újabb csapatok váltották volna fel, erre azonban már nem került sor, mert nyolc heti táborozás után a gyalogos és lovasegységek hazaindultak.

A felváltás azért maradt el, mert Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 13-i rendeletében, olyan nemzetőr csapatok toborzását és felszerelését indítványozta, amelynek tagjai önkéntes jelentkezés alapján, a „rendes katonaság” szolgálati szabályzata szerint a háború végéig szolgáltak, s felszerelésüket – ruházat, fegyverzet, sátrak stb. – a kiállító törvényhatóság biztosította. Az így létrehozott egységeket, amelyek „az önkéntes mozgó nemzetőrség” nevet kapták, országosan négy nagyobb táborba vonták össze. A jászkunságiak 500 nemzetőre (köztük 34 karcagi férfi) szeptember 17-én a szolnoki táborba vonult, Görgei Artúr őrnagy parancsnoksága alá, aki szeptember 23-án megalakította belőlük a szegedi–jászkun zászlóalj (parancsnokuk Kőkényessi (Gärtner) Szaniszló őrnagy). A zászlóalj előbb a

Szkicsák-Klinovszki I.: A vilovai csata – részlet (A Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből)

Csepel-szigeten állomásozott, majd részt vett a Jellasics elleni hadműveletekben. Az ozorai győzelem után a bácskai hadtestbe osztották be. Itt szolgáltak 1849. január 30-ig, akkor gr. Vécsey Károly tábornok feloszlatta az egységet, helyükbe a szintén jászkun feltöltésű 65. zlj-at alakították meg. 1848. májusától – miniszterelnöki kiáltvány nyomán – országosan megindult a „rendes nemzetőrzászlóaljok” szervezése, ezekből alakult a honvédség. Az első tíz zászlóaljba – amelyeket már az ősz és a tél folyamán számos újabb követett – a Jászkun Kerület 99 főt küldött. Szeptember végére a kerület megkapta a nyáron megszavazott 200 000 újonc toborzására vonatkozó utasítást, amely szerint a három kerületre összesen 2985 fő kiállítására esett, ezen belül Karcag városát terhelte 207 újonc toborzása, amely kötelezettségének 1849 tavaszáig eleget is tett.

A szabadságharcban két teljesen vagy részben a Jászkunságból toborzott gyalogos zászlóalj, a 24. és 65. számú is részt vett (az előbbi Erdélybe került). A Jászkunságból töltötték fel a 12. (Nádor), 1848 őszén pedig a három kerület állította ki a 14. (Lehel) huszárezredet. Ezeken túl még számtalan alakulatban szolgáltak jászkun katonák.

Folytonos szolgálat és készenlét várt az itthon lévő férfiakra is, mert az elhúzódó délvidéki háború a Kiskunságot, az erősödő erdélyi román lázadás a nagykunsági településeket intette vigyázatra (utóbbiakat tartalékként kezelték, arra az esetre, ha az erdélyi nemzetiségi mozgalmak Biharra, Békésre is áttérjednének), de a készenlétet a közelebbi, ősztől jelentkező Békés megyei parasztmozgalmak is indokolták. A kerületek „középponti bizottmánya” az önvédelemre 3600 gyalogos és 600 lovas nemzetőr készülségéről készített tervet, amelyet az Országos Honvédelmi Bizottmány november 15-én elfogadott, a hadügyminisztérium pedig 2000 szuronyos puskát ígért a kerületeknek.

A paraszti feljegyzések szerint a korábbi évekhez képest 1848-ban „jobbacska termés lett”, de a helyzet így is válságos volt, mert a kerület továbbra is mintegy 83 ezer forintnyi befizetetlen hadiadóval tartozott az államkincstárnak, amiről Kossuth Lajos pénzügy-

miniszter még júliusban értesítést küldött – ez az összeg október 31-ig (a gazdasági év lezárultáig) már 125 673 forintra rúgott. Az állami követelés teljesítésére a kerületek vezetése szigorú utasítást adott ki, amely szerint „*a' régibb tartozások, ha másképp nem a' volt pénztárnokok vagyonából is kímélet nélkül hajtassanak be...*”

A „Kassai szaladástól” a tavaszi hadjáratig

December elején megindult az országhatárok mellett felsorakozott osztrák csapatok támadása. December 6-án Franz von Schlik altábornagy vezetésével 8–10 ezer főnyi hadsereg tört be Felső-Magyarország területére, ahol néhány nap alatt vereséget mért a magyar csapatokra. Kassa a császáriak kezére került, míg a maradék magyar egységek Miskolcra vonultak vissza. Ennek nyomán – felsőbb rendeletre – Varga Imre kormánybiztos, december 15-én meghirdette a nagykunági lovas nemzetőrök felfegyverzését (fejenként egy kardot és két pisztolyt kaptak), hadbárvását, és december 18-i útnakindítását Miskolcra. A felhívás nyomán négyszáznál több lovas és igen sok gyalogos gyűlt össze, Karcag városa 75 lovassal és 15 gyaloggal vonult a táborba. Miskolcon ekkor már Mészáros Lázár hadügyminiszter parancsnoksága alatt 10 000 főnyi sereg állomásozott. Az elsősorban frissen alakult, gyakorlatlan gyalogságból és nemzetőrökből álló sereggel indított ellentámadás azonban december 28-án a szikszói csatavesztésbe, egy későbbi próbálkozás pedig január 4-én a kassai csatavesztésbe torkollott. A sereg ekkor ismét Miskolc vonaláig hátrált, ahol Klapka György vette át a vezetést. Az új parancsnok néhány nap múlva hazaküldte a „Kassai szaladásként” emlegetett eseményekben érdekelt nagykun nemzetőröket.

Itthon időközben a kormány felhívása nyomán szabadcsapatok állításán fáradoztak, de ez a munka a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözése körüli újabb feladatok miatt januárra halasztódott. A Budapestről a Tiszántúlra irányított üzemeket, hivatalokat, raktárakat, katonai egységeket, a minisztériumok munkatársait, a képviselőket és családtagjaikat ugyanis Szolnokig vasúton vitték, onnan szekerek ezreivel szállították tovább. A Nagykunág egy nap alatt háromszor fogatot állított ki. Karcagon január első napjaiban hadianyag és élelmiszer raktárakat létesítettek, s a költözést irányító Csány László kormánybiztos, valamint az OHB elnökének utasítására a karcagi szekeresek szállították Nagyváradra, illetve Debrecenbe az itt lemálháztott hadianyagokat, gépeket, a pénznyomdát, Kacsó Lajos városi jegyző irányítása és felügyelete alatt. „Keserves e napokra emlékezni” – írta később Varga Imre Nagykun Kerület kormánybiztosa, s ez az időszak azzal tetéződött, hogy a sok ezer polgári menekülő után, január 12-én megérkeztek a visszavonulást fedező Perczel Mór tábornok csapatai, amelyek január 13–18. között – Tiszafüred, Kunhegyes, Karcag, vonalon álltak fel és rendezték soraikat. A katonák és lovaik ellátása, a beszállásolás és a még mindig szakadatlanul tartó fuvarozás igen súlyos helyzetbe hozta a nagykun városokat, hiszen az év elején még nem gondoltak háborúra és nem halmoztak fel tartalékokat sem kenyérgabonából, sem takarmányból. A váratlanul és nagy sokasággal jelentkező terhek elsősorban a kisebb városokat, Kunhegyest és Kunmadarast állították nehéz feladat elé. A mezővárosok valamennyien gabonavásárlásra, és ehhez – Karcag kivételével – mindannyian kölcsön felvételére kényszerültek. A katonaságnak kiadott „termesztményeket” az államkassza kifizette a településeknek, de sokszor csak több havi késedelemmel. 1849 február végéig például csak Türkevének mintegy 6000 forinttal tartoztak; de ugyanez a helyzet a többi városban, köztük Karcagon is annak ellenére, hogy ez a település kedvező földrajzi helyzete miatt,² Törökszentmiklóshoz hasonlóan Perczel csapatainak elvonulása után is a hadsereg közép-tiszai raktárbázisa lett. „Karcagon nagyszerű raktár és kórház állítatott – írta egy levelében a nagykun kapitány –, a' raktárba temérdek eleség szállítatik, a' Kórházban sok a' beteg és nagy a halandóság, ugyancsak Karcagon minden foglalkozás csak katonai.” A négyszáz beteget befogadó katonai kórház Kikó Károly, Perczel hadseregének rendező főorvosa vezetésével érkezett a városba, még január közepén. Számára a református fiúiskola, két leányiskola, a katolikus iskola, valamint a tiszti kvártélyház épületét foglalták le. Felszereléséhez a város és a

² Karcag városa a régi Szolnok–debreceni országúton, a két város között félúton és 1848 telén a két legfontosabb tiszai átkelőhöz, Szolnokhoz és Tiszafüredhez egyforma távolságra, a Tiszától jól védett terület belsejében fekszik.

környékbeli települések lakossága nyújtott segítséget, a sebesültek és betegek ételmezését, a tüzelőt, a fuvarozást a város a maga költségén biztosította. A kórház a szabadságharc végéig itt állomásozott, csak július végén ürítették ki. (Iskolaépület hiányában az egyházközség magánházakat bérelt a diákoknak – ott folyt az oktatás.)

Január végén Takács István, az OHB megbízottja szervezésében és Pálincás István őrnagy vezetésével nagykunsági szabad-lovascsapat alakult. (Kossuth nagykunsági átutazása során egy levelében már említette, hogy a nép lelkes, harcra kész – közülük portyázó csapatokat kell alakítani.) Ez a csapat február elején Pálincás őrnagy vezetésével a cibakházi hidat védő Mesterházi alezredes alakulatához csatlakozott és június elejéig részt vett a hadműveletekben. A lovascsapat katonáit a városok toborozták és a lovakat, a felszerelést is ők adták. A nagykunsági nemzetőröket továbbra is készenlétben tartották – most már a veszélyeztetett tiszai átkelő; Cibakháza, Szolnok, Tiszafüred védelmére, bár bevetésükre, tudomásunk szerint, nem került sor: Perczel csapatainak szolnoki győzelme, majd a Tiszaföldvár–Szolnok–Törökszentmiklósról rendelt bácskai hadsereg megérkezésével a Tisza-vonal védelme biztosítottá vált.

A visszavonulással végződő kápolnai csata (február 26–27.) után a főszereg előbb Poroszlóra, majd Tiszafüredre vonult. Amon Ferenc tábori ételmezési biztos március 2-án a környező településeket nagy mennyiségű, (két hétig, naponta 6000 porció) kenyér süttetésére és Tiszafüredre szállítására kötelezte. „A mennyiben kivihető, igyekezni fog Karcag városa” – ígérték az előjárók, de nem titkolták azt sem, „hogy az itteni folytonos terhelés miatt ezen köteletséget folytonosan nem teljesíthetjük.” A Tisza partján veszteglő hadsereg március 13–14-én Cibakházára vonult és ott a Duna–Tisza közére kelt át, de mivel a tervezett hadművelet meghiúsult – március 19-én visszatért a Tisza bal partjára, majd a csapatok egy részét ismét Tiszafüredre vezényelték. Ekkor már súlyos gondok adódtak, a városokat a téli hadmozgások annyira kiélték, hogy az újabb beszállásolást és ételmezést már nem tudták kellően teljesíteni. Túrkevről azt írták az ételmezési biztosnak: „ez utolsó mit adhatunk”. Kisújszálláson az ott elhelyezett három huszárezred lovai maradtak ellátatlanul, Madarast három hadtest ételmezésére kötelezték, s mivel ezt a települést képtelen volt biztosítani, Máriássy alezredes letartóztatta és Füreden bíróság elé állította a főbíró. A téli hadellátási feladatok tehát rendkívül megviselték az egész vidéket, ezzel együtt Karcag városát is. Ez utóbbi január–márciusban hozzávetőleg 40 ezer forintot fizetett ki a városi kasszából, elsősorban a háborúval kapcsolatos kiadásokra.

„Elérkezett a tavasz nagy vérontással, mert akkor vették be a magyarok Pestet Budát huszonegyedik májusban” – jegyezte fel a krónikáskönyv tulajdonosa Karcagon. A magyar csapatok március végén–április elején támadásba lendültek és a Jászkun Kerület (a Kiskunság nagy része és a Jászság egésze) néhány nap alatt felszabadult, a harcok a főváros körzetébe helyeződtek át. Ezzel a nagykun városok is lélegzethez jutottak, bár tudjuk, az utánpótlás szállításában továbbra is jelentősen közreműködtek. (Áprilisban többek közt 57 karcagi szekér lőszert vitt az akkor már Komáromnál harcoló hadsereg táborába.) A télen felállított kormánybiztoság (Kossuth 1849. február 5-én Illéssy Jánost nevezte ki a Jászkun Kerület teljhatalmú kormánybiztosává) mellett ismét dolgoztak a polgári közigazgatás szervei: a kerületi számvevő, körlevélben hívta fel a településeket az 1848/48. évi hadiadó százalékának rendezésére, a Hadügyminisztérium Újoncozási Osztályának parancsnoka, Répássy Mihály tábornok pedig az Újonchátralék (Karcagon 27 fő) pótlására, néhány nappal később ugyancsak ő, a hadsereg kiegészítésére és a veszteségek pótlására megajánlott 50 000 újonc toborzásának megkezdésére. Az utóbbi esetben a Jászkun Kerületnek 746 főt kellett toboroznia – ebből július 13-ig 700-at, a Nagykunság mindössze 34 főt teljesített.

A Nagykun Kerületben május elején került sor – városonként – az április 14-én kimondott Függelenségi Nyilatkozat ünnepélyes kihirdetésére. Karcagon a képviselőtestületi közgyűlés úgy határozott, hogy a nyilatkozatot vasárnap, istentisztelet után a templomban olvassák fel, de ugyanakkor gondolkodóba esett: mi legyen az „osztrák fő Hg. Josef Nádor itten járásának emlékére épített oszloppal?” Végül azt a diplomatikus döntés hozták, hogy mivel az obeliszket a hat település közös költségén emelték, az nem Karcag város tulajdona, így sorsa felől meg kell kérdezni a „testvér községeket”, azaz a többi nagykun város véleményét is. A kérdést Illéssy kormánybiztos oldotta meg, mert május 8-án levelet küldött Karcagra, amelyben az ünne-

pélyes kihirdetés napját május 9-re tette, utasításokat adott az ünnepség lebonyolításával kapcsolatban, s az említett napon maga is ideutazott. Így aztán a nyilatkozat kihirdetése után az uralkodóház tagjainak arcképeit kiszórták a városháza ablakán, a nádor tiszteletére emelt oszlopot pedig a tömeg a kormánybiztos parancsára ledöntötte.

A nyár folyamán több, a későbbi évtizedekben nagyjelentőségűvé váló, mondhatni országosan is figyelemreméltó napirend került a karcagi (és a nagykunsági) vezetők elé. Ilyen a Szolnok–debreceni vasútvonal nagykunsági szakaszának kérdése (megvalósult 1852–1857-ben), a Körös–Berettyó szabályozás megkezdése (megvalósult az 1860-as években), valamint a kerületek közigazgatási reformja, a három kerület szétválasztása, amelyet maguk a kerületbeliek kezdeményeztek. (1876-ban a közigazgatási reformmal ez is megvalósult, bár nem abban a formában, ahogy a jászok és a nagykunok szerették volna.) Tehát már itt, a még le nem zárult háború pillanatnyi szünetében is felcsillannak azok a rég megoldásra váró problémák, amelyekre úgy a reformkor, mint az 1848–1849 politikusi megoldást kerestek. Munkájukat azonban nem hagyták megkezdeni, mert július közepén „betört a muszka”: Paszkievics tábornagy parancsnoksága alatt mintegy 200 ezer fős orosz haderő lépte át a magyar határt. A hatalmas létszámfölényben lévő cári hadsereg nem találkozott számottevő ellenállással, s Paszkievics hadosztályai június 24-én már Kassán voltak. A kormány a szorongató helyzetben népfelkelésre szólította fel a nemzetet. A felhívás arra utasította a törvényhatóságokat, hogy országsszerte népgyűléseken hirdessék ki a fenyegető veszélyt és szervezzék meg a „hon- és vidék” védelmét. Az orosz hadsereg által leginkább veszélyeztetett országrész, Borsod, Gömör, Abaúj, Zemplén, Heves, Nógrád megyék és a Jász Kerület, azonnal fogjanak fegyvert és a „Miskolc táján táborozó” hadsereg parancsnokával keressenek kapcsolatot. *„A Hajdúkerület, a Nagykunság, Heves tiszántúli, s Biharnak alsó része és Debrecen, a Tisza őrzésére, a tiszai vonal megvédésére különös gondot fordítsanak, s az ellenség Tiszán általi átlépését lehetetlenné tenni iparkodjanak.”* A Jászkun Kerület Bizottmányának utasítására a települések azt a parancsot kapták, hogy a nemzetőrség mellett az egész férfilakosságot készenlétben tartsák, a táborba sereglő férfiak „mindennemű ártó eszközökkel” való felügyeléséről gondoskodjanak. A Nagykunságnak a továbbiakra nézve meghagyták, hogy a kerületi kapitány lépjen érintkezésbe „a túl a’ Tiszai felkelő seregek vezérével.” Erre nem lett szükség, mert Szemere miniszterelnök 1849. július 1-én Korponay János ezredest tette meg a tiszántúli népfelkelés vezérévé, aki kinevezését követően Karcagra utazott, és július 4-én a debreceni út mellett (a néhai Zádor-erdő táján és a Hortobágy folyó mellett, Ágotán) létesített táborából küldött parancsot a nagykunsági népfelkelők gyülekezésére. Szükség is volt rá, mert június 30-án már Kisújszálláson is tudták: *„a’ muszka sereg Debrecen alatt áll.”*

A Cseodajev tábornok vezette orosz hadtest július 3-án bevonult a védtelenül hagyott városba és őrjási hadisarcot vetett ki a civisekre. Korponay ezredes ágotai táborában néhány nap alatt 4–5 ezer főnyi felkelő sereg gyűlt össze a nagykun városokból, a Duna–Tisza közepén Perczel Mór vezénylete alá mintegy tízezres haderőt vontak össze, s ezt a hadtestet is a Tiszántúltra szándékoztak küldeni, bizonyára Debrecen felmentésére. (Erre ugyan nem került sor, de Perczel előőrsei július 5-én elérték Kisújszállást.) A nagy pánikot keltő (talajdonképpen csak felderítő és élelemszerző) orosz hadtest július 6-án váratlanul elhagyta Debrecent és visszatérve a Tisza jobb partjára, csatlakozott a főszereghez.

Az ágotai tábor népfelkelői augusztus 9-én Debrecenbe indultak „kevés számú rendes honvédekkel.” Megérkezésük után (augusztus 11.) Korponay ott is kihirdette a népfelkelést, de csekély eredménnyel. Serege vélhetőleg másnap továbbindult a Tiszához, mert augusztus 13-án már Tiszafüredről írt Perczelnek. Az „Ágotai N. Kuntábor” ideiglenes parancsnoka, Zsámbokrétó őrnagy július 14-én körlevélben szólította fel a Nagykunság településeit, hogy maradjanak továbbra is készenlétben, s ha a parancs megérkezik, minden fegyverfogható férfi igyekezzen a madarasi gyülekezőhelyre. A nagykunsági felkelők egy részét – a nyári mezőgazdasági munkák miatt – hazaküldték, másik részét Ágotán, Tiszafüreden és Nagyivánon – tehát a Debrecen felé vivő utal védelmére – a táborban tartották, ugyanakkor Madaras az újból megmozdított népfelkelés bázisává, gyülekezőhellyé lépett elő. (Kálmány Lajos őrnagyot, karcagi térparancsnokot július 5-én Madarasra vezényelték át – ott vélhetőleg a népfelkelők irányítását végezte volna.)

Korponay néhány napon belül honvédsapatokból álló erősítést kapott és igyekezett a népfelkelést lehetőség szerint tervszerűen felépíteni. A nagy tömegű, ám szervezetlen

csapatok helyett július 17-i levelében 200 lovas és 600 gyalogos (kellően felszerelt) felkelő kiállítását kérte a hat nagykun várostól, akik az oroszok visszaszorításáig szolgáltak volna, felszerelésüket, élelmezésüket és öt napi zsoldjukat is a településektől kérte, az ágotaihoz hasonló tábor összegyűjtését pedig a legvégső esetre halasztotta. A rendkívül fontos feladattal megbízott, (de ne tagadjuk, elképesztően magárahagyott) ezredes tehát az időközben keze alá rendelt honvédelalakulatokkal (3280 gyalogos – ebből mindössze 1110 főt szereltek fel addig lőfegyverrel, 380 lovas és 4 löveg) és a kiegészítő feladatra felszerelt 800 nagykun felkelővel igyekezett a füredi híd védelmét ellátni.

A kapkodásra jellemzően, július közepén a Jászkun Kerület közgyűlése 858 főnyi szabad lovascsapat kiállítását határozta el – Kossuth örömmel vette a jászkunok önkéntes felajánlását, sőt néhány nap múlva két, a kerületekből toborzott „tartalék-gyalogos-zászlóalj” állítására is parancsot adott. A két zászlóalj létszámát a kerület 1142 főben állapította meg, a kétezzer fő szolgálati ideje az oroszok kiveréséig tart. Mivel az osztrák és az orosz csapatok már a Duna–Tisza közén jártak, a jászkun alakulat gyülekezőhelyévé Karcag várost tették meg, mint ahogy július 20-án a Jászkun Kerület vezetése is ideköltözött.³ A két parancs (a kerületi és a Korponay-féle) persze kerületszerte tanácstalanságot keltett: melyiket teljesítsék előbb, sőt nem egy község nyíltan kimondta, hogy a lovasok kiállítására nincs módja, a gyalogosokat pedig nem állíthatja ki a megszokott toborzással, sorshúzást kénytelenek bevezetni. (Mivel a toborzás éppen aratásra esett, a nép sem lelkesedett érte.) A szövetséges csapatok újabb sikerei: Gorcsakov tábornok július 26-í füredi áttörése, majd Schlik tábornok hadtestének cibakházi átkelése és kunszentmártoni bevonulása meghiúsította a nagykunok hadrakelését. Korponay ezredes július 26-án hajnalban még futárok útján elrendelte ugyan a tömeges népfelkelést és a madarasi gyülekezőt, de maroknyi csapatával aznap délelőtt maga is megkezdte a visszavonulást Debrecen irányába. Az orosz előőrsök gyorsan nyomultak előre, július 27-én délelőtt már a Madarashoz 10 km-re fekvő Tiszaigaron voltak.⁴ Néhány nap múlva bevonultak Karcagra, ahonnan küldöttség érkezett az orosz parancsnokhoz, jelentve: a városban magyar alakulatok nincsenek. A közelgő orosz hadsereget messze megelőzte a híre, mert a lakosok „az élelemnek egy részét, az ágyneműket elásták, a városban az istállókba, a tanyákon szénatartók és rakományok alá ástak vermet. Voltak, akik a rétre, a nád közé akartak vonulni félvén a muszkáktól.” Karcagon – mivel ellenállással nem találkoztak – „a népket semmi bántódása nem lett.” Rablásra, fosztogatásra tehát nem került sor, de a megszállók etetése és itatása így is tetemes költséggel járt. (Néhány napos itt tartózkodásuk alatt a karcagiak kiadtak 3682 porció kenyeret, 22 297 porció abrakot, 16 920 részlet szénát, 2245 részlet szalmát, 630 font húst, 1848 pint bort, 2560 icce pálinkát stb., összesen 7753 forintértékben.)

A világsi kapitulációról egy-két napon belül értesültek a települések: Hajdú Mihály augusztus 16-án kelt levelében minden felügyelete alá tartozó városba megírta; hogy „a' Görgei által hűtlenül elárult 's lefegyverzett magyar seregből sokan lovakkal, sőt némelyek fegyvereikkel együtt távoztak el a táborból...” A Nagykun Kerületbe november végéig 722 mozgó seregbeli és 107, a komáromi várórséggel leszerelt honvéd tért haza. Decemberben megkezdődött besorozásuk a császári hadseregbe, amelynek katona-hivatalnokai sok esetben a Komáromban kapott mentességet is kétségbe vonták.

Az orosz hadsereg kivonulásáig a háború és az ismételt rossz termés miatt szűkölködő várost újabb szolgálattal (fuvarozás, takarmányvásárlás) sújtották, amelyet rendkívül

³ A tartalék egységek karcagi táboroztatásával kapcsolatban kell megemlítenünk Kossuthnak azt a tervét, mely szerint a nagykunok és bihari tájakról mintegy 30 000 fős népfelkelő sereget állítanának ki, amelyet a kormányzó maga vezetett volna, – mint erről Korponay ezredes 1849. június 23-i levelében értesítette.

⁴ A történeti szakirodalom, elsősorban a forradalom és szabadságharc korai kutatói (Horváth Mihály és Gelich Richard) azt írják, hogy Kossuth Lajos 1849. július 26-án vagy 27-én Karcagon találkozott volna Görgeivel. A tábornok 27-én reggel el is indult a megbeszélte találkozóra Szerencsen lévő csa-pataitól, de csak Nyíregyházáig jutott, amikor hallotta az orosz csapatok füredi áttörésének híreit. Kossuth leveleiben azonban nem találkozunk olyan kijelentéssel, ami a találkozó helyére vonatkozóan Karcagot jelölné meg. A kormányzó Görgeire bízta a döntést, de a levelekből az is kitűnik, hogy választ nem kapott, s maga indult el Cibakházáról Tokajra, ahol Görgeit táborozni vélte. Utvonálából (Cibakháza–Törökszentmiklós–Madaras) egyértelmű, hogy nem Karcag városba igyekezett, hanem a tiszai révek érintésével Tokajba. Madarásra érve viszont nem folytathatta útját, mert az orosz előőrsök akkor már 8–10 km-re, Tiszaigaron voltak, s mint maga Kossuth írja, Görgei s köztem lévén utamat vágták.”

megnehezített a városi pénztár teljes csődje, tekintve, hogy a „Kossuth-pénzjegyeket” már szeptember elején beszedték. A város ígéretet kapott ugyan a cári és császári csapatok élelmezésére kifizetett összeg megtérítésére, de sok ezer ezüstforintot kitevő követelésükből 1850 végéig mindössze 1000 forintot kaptak meg. A város lekéselt a kerületeknek kiutalt segélyről is, de engedélyezték, hogy legfontosabb szükségei fedezésére kölcsönöket vegyen fel. 1849 végéig a pénzszerzéssel megbízott küldöttség 19 460 frt-ot fizetett a kasszába, 1850-ben pedig újabb 9373 frt hitellel terhelték a lakosokat. A pénzügyi ellehetetlenülést fokozta a városi jövedelmek drasztikus megcsappanása.

A legyőzött országban ismét berendezkedő cs. kir. hatalom természetesen elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, a tisztviselőket megalázó igazolási procedúrának vetették alá, elrendelték a ledöntött emlékoszlop azonnali helyreállítását, hangulatjelentések küldését. Megszűnt a régi tisztviselő-választás is, a bírót és a tanácsnokokat aztán a kerületi előjáró nevezte ki. A fegyverek begyűjtése a csendbiztosokra és legényeikre is vonatkozott, ez természetesen magával hozta a közbiztonság megromlását, annyira, hogy az irányító hatalom decemberben bevezette a rögtönítélő bíraskodást. Az év végén a tanács tagjai előtt felolvasták a birodalom új alkotmányát, Haynau tábornagy azon levelével együtt, amelyben egy, a harcokban megrokkant katonák segélyezésére létesített alaptívány céljaira pénzbeli támogatást kért. A vesztes szabadságharc után tehát így várta Karcag városa az 1850-es esztendőt, amely azzal kezdődött, hogy az újévköszöntésbe belefeledkezett lődözőkre január 1-én ötvenet vágtak a németek.

Elek György

Kiss Pál az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tábornoka

Tiszafüreden iskola, múzeum és utca viseli a diószegi (Bihar vármegye) születésű Kiss Pál honvédtábornok nevét, mégis viszonylag keveset tudunk róla.¹ Életrajzi adatai elég hiányosak, iskolaévei, katonai pályafutásának korai szakaszai, az 1848/49-et követő életének történései kevésbé ismertek. Az is különös, hogy a korabeli források is aránylag ritkán említik Kiss Pál nevét. Ő maga sem írt visszaemlékezést (legalábbis eddig ilyen írást nem ismerünk) az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról, pedig sors- és pályatársai könyvtáryai anyagot hagytak ránk naplók, levelek, visszaemlékezések formájában. Tisztársai, felettesei leveleiből, emlékirataiból maradt ránk néhány megjegyzés, melyek alapján vázlatosan bemutathatjuk Kiss Pál alakját, illetve az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején véghezvitt cselekedeteit.

Tisztársa – és részben vetélytársa –, az 1848 őszétől vele együtt Damjanich János parancsnoksága alatt szolgáló gróf Leiningen-Westerburg Károly, egyik legközelebbi ismerőse lehetett az 1848 szeptemberében feltűnt Kiss Pál őrnagynak. A magyarok ügyével a haláláig azonosulni tudó, német származású arisztokrata 1848. november 28-án, feleségének írott, Becskerekéről keltezett levelében így rajong: „a 9. honvédzászlóalj Versecen kiállhat bármely régi csapattal. Úgy, mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek, hanem vadul nekimennek az ellenségnek, és a puská túsával verik le. A rációk és a szerviánusok annyira félnek tőlük, hogy egy járőr elől elszalad száz ráció is.” Ennek a zászlóaljnak lett a parancsnoka 1848. szeptemberének első napjaiban Kiss Pál őrnagy – a korábbi, 37. ezredbeli császári–királyi százados –, aki éppen a délvidéki, szerbek elleni harcokban alapozta meg katonai karrierjét. A tavaszi hadjárat legelején, 1849. március 31-én Leiningen a következőket írja az akkor már alezredesi rangban lévő Kiss Pálról: „...egyike volt legjobb katonáinknak, vitéz és elszánt,

¹ *Izabella Papp: The Son of Greek Merchant in Diószeg in the Hungarian War of Independence Pál Kiss, Honvéd-General 1809–1867., Balkan Studies 38, 1., Thessaloniki, 1997. 101–122. old., valamint Vadász István: Adalékok egy ismert, de nem közismert 1848/49-es honvédtábornok életrajzához. Kézirat. Kiss Pál Múzeum, Tiszafüred, Adattár: 1223-89. számon.*